

La identitat local de la ciutat de les Normes. Patriotismes locals i valencianisme polític a Castelló (c. 1900 – c. 1932)

Ferran Archilés Cardona
Universitat de València

Al març del 1914, Gaetà Huguet Breva, publicava un article a la *Revista de Castellón* titulat «Lo que pot ser Castelló á fi del present segle». En ell, el veterà republicà, valencianista i patrici local assenyalava que «Creyem estar en lo cert, al afermar qu'una de les causes que mes ha contribuït al relatiu engrandiment de Castelló ha segut son amor, jamay desmentit, á la independència y á la llibertat». No era una idea nova, ni de bon tros, ja que precisament la vinculació de Castelló amb la «llibertat» havia esdevingut una de les característiques més remarcables de la construcció d'un patriotisme local per part dels republicans de la ciutat. La vinculació entre llibertat i progrés, era un corol·lari lògic i inevitable, també per a Huguet. Així, podia acabar el seu somni de futur convençut que en un futur no molt llunyà els «nostres descendents contemplaran á Castelló (l'antic poblet del Palmeral de Burriana) convertit en una rica y potent Urbe de Doscentes mil ànimes».¹ En realitat, Huguet era i no era una figura típica a l'hora de definir la identitat local, atrapat, com li va passar al valencianisme polític, al bell mig d'una ciutat on utopies i definicions del patriotisme local eren un tret omnipresent.

1

Cfr., Gaetà Huguet, «Lo que pot ser Castelló a la fi del present segle», *Revista de Castellón*, núm. 49, 15 de març 1914.

Al present treball anem a tractar d'esbossar els trets principals de com, al primer terç del segle xx, es va bastir un poderós joc (i en disputa) de definicions de la identitat local castellanenca. Tot i que pot no ser l'única manera de fer-ho, el present text s'ocupa de la interrelació entre els projectes polítics i les respectives maneres d'imaginar el patriotisme local. Tractarem de tindre ben present, al llarg de tot el treball, la riquesa de la producció cultural desplegada en este període, però la perspectiva adoptada és més aviat la d'una història cultural de la política.² A la fi, el nostre objectiu es tractar de plantejar la complexitat i diversitat de les definicions de la identitat castellanenca a l'alçada del 1932.

Cultures polítiques i identitats col·lectives a Castelló al primer terç del segle xx

És un fet ben conegut la impossibilitat d'escriure la història contemporània castellanenca si no és al voltant del republicanisme com a eix vertebrador.³ Almenys des del 1868 fins a arribar al 1936 (però en certs aspectes fins a la fi de la Guerra Civil del 1939), la història de l'expressió política castellanenca passa (sempre que hi ha hagut possibilitat de manifestar un vot lliure) pel triomf dels republicans a la ciutat. Molt especialment, a través del triomf a les eleccions municipals, de manera ininterrompuda des de finals dels anys noranta del segle xix (de fet, fins i tot abans que començara a aplicar-se el 1891 el sufragi universal masculí, i encara per tant sota sufragi censatari) amb el consegüent control de les majories a l'Ajuntament (i de fet, amb control total de la institució amb l'excepció feta de l'alcalde, que fins a les darreries de la Restauració és de designació ministerial i no depenia dels resultats electorals municipals). Val a dir que, des de ben aviat, l'objectiu polític dels republicans castellanencs va ser la ciutat de Castelló de manera gairebé exclusiva, de manera

que era a la ciutat i al districte on reservaven els seus esforços (mitjançant un pacte que cedia bona part de l'àmbit provincial al Cossi a canvi de l'absència d'este a la ciutat). Es tracta d'una llarga i poderosa hegemonia construïda sobre ciments molts sòlids (un d'ells, precisament, el d'un cert *relat* de la identitat local) i amb un perfil interclassista molt característic. Val a dir que el perfil del republicanisme castellanenc al segle xx és prou semblant al del seu veí i germà el moviment blasquista a València, gairebé idèntic pel que fa al seu perfil discursiu, però amb un caràcter interclassista molt més acusat i efectiu. Perquè, de fet, els suports socials (i per tant electorals) del partit republicà castellanenc s'estenen al llarg d'un amplíssim espai que abraça des de molts dels noms més destacats de la burgesia comercial i professional de la ciutat (i per tant directament vinculada a les elits socials que basteixen el model agroexportador de l'economia local), cosa que el mateix blasquisme no va aconseguir assegurar, fins als sectors de jornaleros del camp i artesans i treballadors manuals de la ciutat.

Esta història, però, no és, ni de bon tros, una història uniforme, i pel que fa a les tres primeres dècades del segle xx, és de fet, una història amb canvis i desafiaments molt importants. Així fins l'inici de la Dictadura de Primo de Rivera el 1923 (quan l'activitat legal republicana quedà suspesa) el republicanisme local, liderat indiscutiblement per la imponent figura de Fernando Gasset, va aconseguir superar amb èxit qualsevol perill d'escissió interna, al mateix temps que neutralitzava l'oposició en el camp del liberalisme. A partir de la segona dècada de segle, però, hagué de fer front a un creixent moviment obrer organitzat. Des de darreries del segle xix el republicanisme local havia aconseguit fer compatible, i de fet havia assumit, les aspiracions dels sectors treballadors castellanencs, i eixe va ser un dels fonaments més exitosos del seu projecte interclassista. El nou obrerisme organitzat, i especialment el socialisme, no va arribar a desplaçar l'hegemonia re-

2

L'anàlisi més exhaustiva dels materials culturals que conformen la identitat castellanenca es troben al magnífic treball de Lluís Meseguer, *Castelló Literari. Estudi d'història cultural de la ciutat*, Castelló, 2003.

3

M. Martí, *Cossiers i anticossiers. Burgesia i política local: Castelló de la Plana, 1875-1891*, Castelló, 1985 i *L'Ajuntament de Castelló de la Plana, 1875-1891. Del triomf de la Resaturació a l'ascens de la nova política*, Castelló, 1989; Ferran Archilés, *Parlar en nom del poble. Cultura política, discurs i mobilització social al republicanisme castellanenc, 1891-1909*,

Castelló, 2002; Gerard Llansola, *Republicanisme, identitat popular i hegemonia municipal*, Castelló, 2006; A. M. Lorenzo, *Movilización popular y burguesia republicana en castelló de la Plana*, Castelló, 1988; Germán Reguillo, *El partido republicano de Castellón, de la extrema izquierda federal al centro político (1868-1936)*, Castelló, 2001. Sobre els grups conservadors, Samuel Garrido, *Los trabajadores de las derechas Castelló*, 1986; Manuel Martí, «Grups socials agraris i política urbana: la ciutat de Castelló de la Plana (segles xix-xx)», dins Manuel Martí (ed.), *D'història contemporània. Un homenatge casolà a E. P. Thompson*, Castelló, 1996.

publicana, però va marcar una tendència del canvi de la societat castellonenca i de la seua radicalització política. Això contrastava, clarament, amb una deriva creixent del republicanisme cap a posicions no tant conservadores com, potser, acomodades, al si del sistema polític de la Restauració. La seua condició de partit *opositor* quedava progressivament un poc en dubte, si bé el republicanisme local va reaccionar emfasitzant alguns elements discursius (com ara l'anticlericalisme i també l'anticatalanisme) com a garantia d'una abranda condició de radicalisme. I val a dir que amb èxit, ja que, res no fa suposar que entre amplex sectors socials de la població castellonenca (i per tant també els treballadors) no tinguera èxit esta forma de cultura política republicana.

Els anys de la dictadura no van representar per al republicanisme local cap perill de pèrdua de popularitat. En realitat, el descrèdit de la monarquia de la mà del descrèdit de la dictadura primoriverista va fer que l'opció republicana esdevinguera a l'alçada de 1931 imparable. A Castelló, el triomf de les candidatures republicanes i

socialistes (en el marc de la coalició electoral que havien establert arreu de l'estat) va ser incontestable, amb un predomini republicà clar. No obstant això, l'imparable endarreriment ideològic del partit (que havia passat a secundar les posicions del molt ambigu partit radical d'Alejandro Lerroux) el van anar alienant de les aspiracions d'importants sectors socials que –en gran mesura formats al caliu de la mateixa cultura política republicana– desbordaven àmpliament la praxi política del partit de Gasset. Tot això, quallaria a les eleccions de febrer del 1936 quan, per primera vegada, en més de cinquanta anys, els republicans van ser derrotats a unes eleccions a la capital de la Plana.

Però, a més a més, a inicis dels anys trenta s'havia evidenciat no només l'imparable ascens de les forces polítiques obreristes, sinó que també havia aparegut en l'horitzó un desafiament polític com era el del valencianisme polític. Més endavant ens ocuparem amb més detall d'este aspecte, però val la pena destacar com, amb antecedents ja en les primeres dècades del segle, un nou valencianisme polític

Polítics castellonencs republicans radicals, 1934. D'esquerra a dreta, asseguts: Nofre (governador civil), Fernando Gasset (president del Tribunal de Garanties Constitucionals), Vicente Cantos Figuerola (ministre de Justícia), Tirado Gimeno (alcalde), Peláez (governador civil de Terol i exalcalde de Castelló), Fernando Vivas, Carlos Selma (president de la Diputació). Drets: Pepe Forcada, Concha Gasset de Morelló, Pepa Bueso de Gea, Teresa Peláez, Lía Uberos de Gea, Maria Gasset de Gil, Ramon Cantos (diputat per València) i Conrado Marc

creixia, en gran mesura des de les files dels joves republicans i la seua cultura política. Joves republicans, però que eren alhora valencianistes, estarien presents en la vida política local a partir del 1931 (de fet fou un valencianista Miquel Peña qui va alçar la bandera republicana al balcó de l'Ajuntament l'abril del 1931).

Podríem dir que el fonament de l'èxit republicà a Castelló es basa en la conjugació de tres elements del seu discurs. En primer lloc el seu caràcter interclassista, la qual cosa implicava desplegar un repertori de continguts (també de continguts simbòlics) d'ample espectre, que incloïa tant propostes econòmiques afins als sectors burgesos agroexportadors locals (foment del port, protecció de la taronja...) com propostes de suport als sectors treballadors (suport en les vagues, política assistencial...). En segon lloc la presència d'elements, de manera destacada l'anticlericalisme, que permetien un joc polític molt actiu i abrandat, alhora que servien per a fidelitzar els participants d'una cultura política de perfils inequívocs. En tercer lloc, i com tractarem de desenvolupar més avall, l'adopció d'una autoafirmació identitària que feia de la identitat local el centre de tota l'estratègia política pràctica (concentrar-se a l'hora de fer política en la ciutat i com a màxim el districte electoral) i discursiva: la invenció d'un model de patriotisme local. Amb això a més, s'establia un eix identitàri molt fort, amb la identitat local al centre, que vinculava un abrandat i sovint visceral nacionalisme espanyol amb un antivalencianisme polític no menys característic. La identitat local era, així, molt més que una afirmació local, era una afirmació nacional i nacionalista espanyola. Tant més espanyola com més local.

Davant la força del republicanisme castellanenc i de la seua voluntat i en gran mesura capacitat d'hegemonitzar la vida política local, s'alçava, però, una cultura política (o millor un grapat de cultures polítiques) rival de cap manera menor. En realitat, no és possible singularitzar amb un sol adjectiu ideològic i menys encara amb una sola adscripció partidista l'oposició al republicanisme local. D'una banda, l'herència de l'antic liberalisme aglutinat al voltant del Cossi (que consolidava la seua força, però, com queda dit, al conjunt de l'àmbit provincial més que no de la ciutat i el seu districte); de l'altra, una part del liberalisme dinàstic (no tot, ja que per exemple, el canalejisme local, acabà per ser satel·litzat pel republicanisme) i encara finalment els reduïts però actius sectors carlins

i també els integristes. De fet, caldria esperar als anys de la Segona República perquè es formara una força capaç d'aglutinar la dreta local castellanenca. Val a dir, finalment, que, amb una traducció política encara molt més equívoca, al si d'este magma conservador, catòlic i «tradicionalista» és on va nàixer un important vessant d'un valencianisme cultural conservador. Este acabaria quallant en gran part (però no de manera exclusiva, cal recordar-ho) en el grup de la Societat Castellonenca de Cultura creada l'any 1920. El conreu de la llengua (a diferència del molt castellanitzat projecte cultural republicà) era inseparable de la seua preocupació «pairalista».

En realitat, el republicanisme solia amalgamar amb l'etiqueta de «carlo-catòlics» el seu enemic. Una mena de gran «altre» que funcionava discursivament com a antípodes del republicanisme i que donava coartada a la seua retòrica radical, per exemple: anticlerical. De fet, era un difús, però rendible, «clericalisme» el que servia per a dissenyar la separació de camps en la política republicana. I en la pràctica, el *cleavage* decisiu en la política local castellanenca des de finals del segle XIX seria precisament la fractura clericalisme/anticlericalisme. Al seu voltant s'alçarien, doncs, dos grans paradigmes d'interpretació, dos grans mapes cognitius que orientaven la visió del món de dues cultures polítiques antagòniques.

Certament, no tot era merament «retòric» en esta divisió. En la pràctica l'Església va acabar per ser l'organitzador més eficaç d'una trama associativa autònoma, i, al remat antirepublicana. Cooperatives econòmiques i entitats d'estalvi (com ara la San Isidro), espais de sociabilitat (des de societats d'esplai fins a l'organització de les festes de carrer), etc., conformaren un entramat associatiu (simètricament al desplegat pels republicans) que, en definitiva, va servir de base per a una cultura política antirepublicana. És cert que la seua traducció política (de partit) directa no era unívoca, però unívocament antirepublicana.

Potser val la pena destacar que és molt més que anecdòtic que estes cultures polítiques arribaven fins el punt d'edificar autèntics «llocs de la memòria» rivals en la ciutat. Els republicans a inicis de segle construïen l'Obelisc del passeig Ribalta, al voltant del qual girava bona part, com veurem, de la seua simbologia de la identitat local en la seua resistència anticarlina el 1837. Al seu torn, els catòlics alçaven la Creu del Bartolo,

consagrada al Sagrat Cor (que havia estat objecte d'una agra polèmica a la ciutat el 1899). El destí final (invers i idèntic) de tots dos monuments en 1936 i 1939 respectivament, estalvia qualsevol afegit.

Però, en definitiva, i el que és més important, a través d'estes trames simbòliques i associatives i espais de sociabilitat es conformaven dues cultures polítiques que podien arribar a estructurar i organitzar la vida pública, però també «privada» i d'«oci» dels castellanencs d'una manera omnicomprensiva. Qui era republicà ho sabia, tan bé com qui era antirepublicà. Ser anticlerical o no ser-ho, a Castelló, era una manera de «ser», d'«imaginar-se»: la identitat pròpia, individual... i la col·lectiva. Perquè, inevitablement, cadascuna de les dues cultures polítiques va desenvolupar una manera d'imaginar la identitat castellanenca, el seu «patriotisme local». És la història (sovint exclouent i efectivament incompatible) de dues ciutats...

Història de dues ciutats

Una ciutat mai no és ni un espai donat ni un escenari neutre, sinó una construcció social.⁴ És, sobretot, una manera d'entendre i atribuir significats a l'espai en què es viu. Fet i fet, l'espai (també per tant l'espai *local*) és sempre el resultat d'una «imaginació», d'una manera de pensar (de somiar i desitjar no en última mesura) allí on s'està. Una ciutat, Castelló, és per tant el resultat d'una manera d'imaginar, d'«imaginar-se» per part dels seus habitants el lloc que s'habita. I això vol dir que una ciutat és una forma d'identitat, una forma d'imaginar la pròpia identitat. El «qui som» esdevé inseparable de l'«on som». Tots i cadascun dels habitants de Castelló, tots i cadascun dels castellanencs es reconeix a si mateix a través de la seua ciutat, sap qui és o qui vol ser (o qui no vol ser...) a través de la ciutat.

L'atribució de significats (i la construcció, per tant, d'identitat) es fa mitjançant l'elaboració d'uns *relats*, d'unes narratives que fan encaixar els diversos elements de la vida social i cultural dotant-los de coherència i sentit. A més, estes narratives ordenen l'eix cronològic entre el passat i el present (i permeten projectar el sentit del futur), assegurant un sentit de

Banquet míting d'Esquerra Valenciana al Grau de Castelló. En primer pla, amb la mà esquerra damunt el genoll, Gaetà Huguet. Els altres personatges són: Manuel Añó, Tomàs Flecher, Miquel Prades, Joaquim Teipenzo, Miquel Penya, Enric Tena Gil, Zacarías Puig, Manuel Armiño, Manuel Gea Vilar, Ferran Vivas i Jacint Gasset Mallafre

continuitat i transmissió a través del temps, de manera que la memòria col·lectiva es converteix en un ciment immillorable de la identitat.

Per tot això, no és difícil de suposar la importància que les elaboracions «culturals» tenen en tot este procés. Estos «relats» solen encarnar-se en els escrits dels escriptors, novel·listes i poetes, i dels historiadors. Solen ser ells els qui aspiren a «capturar» la identitat, *l'ànima* del lloc on es viu. Tanmateix, també la política (els discursos polítics) solen jugar ací un paper fonamental. Tota identitat col·lectiva es juga (es disputa) en l'esfera pública. I l'esfera pública és la de la disputa política i la de la cultura, també.

Això, almenys, és el que va passar a Castelló al llarg de tot el primer terç del segle xx. En la meua opinió, en les tres dècades que van des de l'inici de segle, fins l'entrada en els anys trenta (i per tant en el moment en què van ser signades les Normes del 32) són un període clau en la configuració de la identitat castellanenca moderna. En gran mesura, podríem dir que, almenys fins a la dècada dels setanta del segle xx, alguns dels trets de definició de la identitat local i els seus efectes (alguns dels seus «relats») s'han mantingut actius i influents. Això no vol dir, certament, que alguns d'estos trets no puguem trobar-los arrere en el temps (per exemple alguns dels elements més característics del relat liberalrepublicà de la identitat local arrenquen de la segona meitat

4

Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Oxford, 1991.

del segle XIX). Resultaria igualment absurd minimitzar la importància d'algunes innovacions substantives produïdes en anys posteriors, sobretot la reinvenció de la identitat local que té lloc després de la Guerra Civil del 1939, i en concret a partir de la reinvençió de les festes de la Magdalena el 1945.

Però el més important és destacar que al llarg del primer terç del segle XX assistim, en primer lloc, a la consolidació, expansió i posterior crisi del model liberal republicà de definició de la identitat local. En segon lloc, assistim a la formulació d'un model alternatiu, d'inspiració conservadora i catòlica de la identitat castellanenca (que és el que en gran mesura estarà en la base de la reinvençió del patriotisme local després de la guerra de 1939). Per últim, d'alguna manera al bell mig de tots dos, assistirem a l'aparició d'un valencianisme cultural, i també d'un valencianisme polític que, a banda i banda de l'espectre polític es nodrirà i/o contestarà els dos relats principals del patriotisme local.

Val a dir que, per a entendre plenament el procés complex de construcció i contestació de la identitat castellanenca és necessari situar-lo al bell mig d'un context sociopolític (i també cultural) de gran abast. Perquè des de la darrera dècada del segle XIX i fins a l'adveniment de la dictadura primoriverista, assistim en el context espanyol (i europeu) i plenament a Castelló a l'ascens i implantació d'una nova manera de fer política sovint anomenada «política de masses». Esta política es caracteritza per la interpel·lació permanent com a mecanisme per a la legitimació del sistema polític. No debades la política de masses és inseparable del moment d'extensió del sufragi electoral (masculí, certament), i per tant d'un revestiment «democràtic», però també amb una feblesa cap a posicions «populistes». A més, la política de l'era de les masses té un fort ancoratge en les polítiques de la identitat: de classe o nacional(ista). També, per tant, en la identitat local. És este un context indefugible en la mesura que, per exemple, el nou republicanisme castellanenc hegemònic no podria entendre's al marge. Així mateix, línies de fractura com l'assenyalada respecte de l'anticlericalisme només poden prendre sentit en este mateix context d'una àmplia mobilització política.

Fet i fet el context de la fi del segle es caracteritza a tot Europa per una intensa demanda «identitària», de construcció d'identitats col·lectives. També del que s'ha anomenat, amb tota la força de la paradoxal expressió, «d'invençió de tradicions». Així mateix va esdevindre's en el marc espanyol. Des de la fi de segle (i especialment a partir de 1898) assistim a la (re)invençió d'un nou nacionalisme espanyol, i per tant d'una nova manera d'interpretar la identitat nacional espanyola (però també de formes d'identitat nacional alternatives, amb l'aparició dels nacionalismes català i basc). Eixe va ser un procés de gran abast al conjunt de la política espanyola, però lluny de tindre una dimensió estrictament estatal, va desbordar els àmbits de la política i de la identitat en dimensions d'abast més reduït. Resulta d'especial importància esmentar ací que des del darrer terç del segle XIX i de manera accentuada a les primeres dècades del segle XX, assistim a tot Europa occidental un procés molt intens (i sovint infravalorat a la bibliografia que s'ha ocupat de la construcció de les identitats col·lectives) de construcció d'identitats regionals. Eixe va ser plenament el cas espanyol on l'àmbit «regional» (Andalusia, Astúries, Aragó o Castella, per exemple) passaven a convertir-se en peces decisives de l'imaginari del nacionalisme espanyol contemporani i de la seua identitat nacional.⁵

Es va tractar d'un poderós mecanisme d'imaginació, d'«invençió» d'unes identitats territorials que passaven a articular-se com a petites pàtries («patria chica») dins el redós de la identitat nacional més àmplia. Una invençió d'identitats (que passaven a ser vistes, però, com a intemporals i quasibé eternes) feta sobretot mitjançant materials culturals de naturalesa diversa. Potser sembla paradoxal, tot plegat, ja que el grau de reconeixement «polític» de les regions va ser inexistent. A l'hora de l'articulació territorial de l'estat l'únic àmbit vigent va continuar sent el marc de la divisió provincial establerta a la primera meitat del segle XIX. Malgrat això, les regions i els seus correlats (de fet els respectius «relats» de les identitats regionals) van passar a ocupar un lloc central en els imaginaris del nacionalisme espanyol del període de la Restauració. Des dels discursos científics (geografia, antropologia, sociologia) als humanístics (historiografia) tot passant

⁵ Ferran Archilés, «"Hacer región es hacer patria". La región en el ima-

ginario de la nación española de la Restauración», *Ayer*, 64/2006 (4), pp. 121-147.

pels discursos artístics (pintura, música...) tot n'anava ple de «regió», *d'ànimes* regionals. La identitat regional i els seus imaginaris passaven així a convertir-se en el context de la fi del segle en el fonament, en la roca viva de la identitat nacional, de manera que la interrelació entre ambdues esdevé perfecta. La construcció de la identitat regional assegurava i fornía de matisos *locals* la identitat de la nació. Lògicament de manera que la identitat regional esdevinguera sempre subordinada a la identitat nacional. Com queda dit, es tractava sobretot de materials «culturals» els que servien per a fornir estes identitats i no «polítics». El «regionalisme», que podia esdevindre després «nacionalisme» alternatiu, era una altra cosa que la «identitat regional».

El cas valencià no és de cap manera una excepció en el procés de construcció de la identitat regional. Amb una cronologia aproximada que va des de 1879 (data de la fundació de Lo Rat Penat) a 1909 (amb la celebració de l'Exposició Regional), assistim al procés de fixació de l'imaginari regional valencià.⁶ Un procés que no faria sinó intensificar-se al llarg de les primeres dècades del segle xx (i encara sota la Dictadura de Primo de Rivera). La construcció de la identitat regional es va fer amb tot un seguit de materials culturals de naturalesa molt diversa, però l'efecte combinat dels quals és un poderós mecanisme de construcció identitària destinat a perdurar al llarg de tot el segle i fins al nostre present. Materials de caire literari (com els sainets o la novel·lística de Blasco Ibáñez), pictòric (l'escola de pintura valenciana amb Sorolla al capdavant), musical o arquitectònic... tot plegat contribuí a la fixació d'un imaginari identitàri, ahora inequívocament «autòcton» i espanyol(ista).

En realitat, este esquema conceptual que estem tractant de traçar en què la interrelació d'àmbits identitàris abraça l'àmbit nacional i l'àmbit regional no quedaria complet si no afegírem una darrera, però decididament no per això menys important dimensió, com és la de l'àmbit *local*, de la identitat

Cartell anunciador de la inauguració de l'Exposició Regional Valenciana de 1909

local: la de Castelló i el seu patriotisme local. La imatge més adient seria la d'un conjunt d'esferes disposades concèntricament en què la transició entre l'àmbit de més gran abast (el nacional) i l'àmbit menor (les identitats locals) esdevé insensible, amb la identitat regional com a medidora. De fet, i com el cas castellanenc exemplifica a la perfecció, el patriotisme local actuà, al llarg de tot el primer terç del segle xx, com a fonament de la identitat nacional espanyola. Més encara: com a *traducció* local de la identitat nacional. *Ser castellanenc era ser espanyol*.⁷

Resultaria de gran interès, però, esbrinar amb tots els matisos que fan al cas com el patriotisme local castellanenc es va anar construint en part com a contraposició a la identitat valenciana regional. Així va ser en el cas del relat republicà de la identitat local que feia el trànsit des de la identitat local a la nacional sense necessitat d'intermediaris. En canvi des del valencianisme (ja fóra de tall republicà o conservador) la dimensió regional resultava indefugible.

Efectivament, el primer dels dos grans relats sobre la identitat local castellanenca és el de la cultura política republicana. Fonamentat sobre la base del mite del Castelló liberal, este actuava per als republicans com a la seua «ficció fundacional» i permetia l'establiment d'una *narració* que ordenava l'eix del passat-present.⁸ A través del mite originari els republicans establien un pont en el temps que vinculava la resistència contra els carlins del 1837 amb l'ideari i la praxi política del

6

He abordat esta dimensió a Ferran Archilés, Manuel Martí, «La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola», *Afers*, 48 (2004), pp. 265-308.

7

Esta és la perspectiva marcada per Alon Confino, *The Nation as a Local Metaphor. Württemberg, Imperial Germany and national Memory*,

1871-1918, Chapel Hill, 1997: Un intent d'apilcació al cas castellanenc, Ferran Archilés, «Una nacionalización no tan débil: patriotismo local y republicanismo en Castellón (1891-1910)», *Ayer*, 48 (2002), pp. 57-79.

8

Homo Bhabha, «Introduction: narrating the nation», dins H. Bhabha (ed.) *Nation and Narration*, Londres, 1990, pp. 1-7 i 291-322.

present.⁹ Així, podien presentar-se com els legítims successors de la resistència antiabsolutista. A més esta narració s'establia en termes de resistència *patriòtica*, la qual cosa permetia vincular el patriotisme espanyol amb el patriotisme local, fent-los sinònims. Com deia *El Clamor*, òrgan dels republicans, «ser un republicano, es ser un patriota».¹⁰ Des del principi, doncs, en el cor mateix de la narració dels orígens la popularitat dels liberalisme a Castelló s'associava amb la difusió d'un patriotisme espanyol. En el canvi de segle, quan el nacionalisme espanyol estiga en redefinició, esta serà una base immillorable per a la construcció del projecte polític del republicanisme castellanenc, en el seu doble vessant localista i espanyolista.

Els actes commemoratius al voltant de les jornades de juliol van esdevindre des dels anys noranta del segle XIX, en realitat, les festes més importants de la ciutat, almenys d'entre les organitzades pel poder civil. Tot i que la festa de la Magdalena era igualment important, la seua durada de només un dia, i el fet que la utilització del seu potencial simbòlic fóra políticament menys evident, fan que en estos anys no actuara com a celebració rival. Si la durada de les festes era en els anys vuitanta de tres dies, a finals de la primera dècada del segle XX era ja de nou a deu dies amb un programa d'actes lúdics que no faria sinó créixer des del final de segle.

L'exaltació de la llibertat i la condemna de l'absolutisme a través de la memòria històrica tenia un significat afegit al de mostrar el suposat caràcter liberal de la ciutat com si fóra un tret quasi natural. Perquè este caràcter esdevenia a més el motor del progrés de la ciutat, de manera que es convertia en la traducció directa del model de desenvolupament econòmic que el republicanisme castellanenc defensava. Per exemple, en 1909, es podia llegir: «Si hoy Castellón es una población nueva por sus construcciones arquitectónicas, numerosos almacenes repletos de mercancías para la exportación y lujosos

Ornamentació del carrer Colom amb motiu de la Coronació de la Mare de Déu del Lledó, 1924

establecimientos de comercio, y multiples fábricas y talleres que dan vida á su floreciente industria, toda esta poderosa transformación, más aún que á la laboriosidad é instrucción de sus hijos débese a ese amplio espíritu de libertad política y económica, á tanto costo logrado, y que encarna en todas las manifestaciones de la vida moderna».¹¹ Anava encaixant, així, un esquema en què el caràcter de la ciutat s'identificava en exclusiva amb el republicanisme.

Un repertori simbòlic, però, és *per se* objecte de redefinició i lluita, així que el mite del Castelló liberal va comptar també amb altres forces polítiques disposades a fer-se un lloc al sol, conscients de la importància del que hi havia en joc. Sobretot, i com no podia

9

Sobre els fonaments del mite del Castelló liberal, Manuel Martí, «L'aparició d'una història local i el seu rerefons polític: Castelló de la Plana 1868-1917», en *Primeres Jornades de Joves Historiadors catalans*, Barcelona, 1985, pp. 199-204; Lluís Meseguer, *Castelló literari... op. cit.*, pp. 158 i ss. Bona part del que segueix, ho he abordat a Ferran Archilés, *Parlar en nom del poble... op. cit.* El mite era sobretot per a consum intern, però, també servia com a imatge per a presentar de portes

enfora. Així s'evidencia, per exemple, a un curiós testimoni com són les pàgines dedicades a la ciutat dins una *Geografía popular Española. La provincia de Castellón*, Barcelona, 1907, pp. 15-17 (signades per Conrado Marco Salvador).

10

El Clamor, 14-5-1893

11

El Clamor, 8-7-1909

ser d'una altra manera, entre les files del liberalisme. Destaca en este sentit el paper del vessant canalejista del liberalisme local, encapçalada per José Castelló Tàrraga. En canvi, els esforços per part de la resta del liberalisme local van ser molt menors.

Al seu torn, els conservadors tenien una posició més ambivalent. Tot i que el *Cossi* tenia un passat indubtable de lluita contra els carlins, van abandonar este camp simbòlic en mans dels republicans. Normalment es dedicaven a informar dels actes, però sense carregar les festes de cap significat específic. No obstant això, en 1900 aparegué un text ben expressiu que mostra de quina manera era vista pels conservadors la celebració. «Heroismos ciertos, sangre abundosa en defensa de la libertad, ilustres patricios que sin regateos sabían morir bendiciendo a la bandera, henchido el pecho de gloria pregonando su amor á los derechos del hombre y que necesitan hoy imitadores para que nuestra pobre España despierte de su letargo y agonía».¹²

Tot i que hi ha antecedents (tant de l'elaboració del relat liberal com de l'inici de celebracions) que s'endinsen en els anys seixanta del segle XIX), podem dir que un període clau de fixació i creixement de les commemoracions és el que arranca a inicis dels anys noranta del segle XIX i arriba, aproximadament, fins a 1910. Quatre elements serviren per a fixar este model. El primer d'ells va ser la convocatòria, a la dècada dels noranta, d'uns certàmens literaris que commemoraren els esdeveniments. Molt més important, el segon dels elements simbòlics més destacats va ser l'Obelisc del passeig Ribalta. Esta construcció va passar a convertir-se en el «lloc de la memòria» per excel·lència de la simbologia del republicanisme castellanenc. ¿Quin significat tenia l'Obelisc? Seria del tot ingenu suposar que es tractava d'un mer monument local. El seu caràcter mític es concentrava en ser un autèntic *altar de la pàtria*, una autèntica *ara* votiva on la sang reclamada per les veus ancestrals era homenatjada. En este sentit, resulta ben revelador que en el primer acte que es va celebrar per a la recaptació de fons per a la seua construcció va ser un homenatge a Cristòfol Colom, a l'octubre del 1892. L'acte tenia lloc en el marc de la celebració del quart centenari de la Conquesta d'Amèrica. En realitat, no era només que l'Obelisc

poguera veure's barrejat amb les celebracions del quart centenari. Diversos elements de la celebració de les festes estaven estretament vinculats a expressions descarnades de nacionalisme espanyol. En definitiva, l'Obelisc es convertia en el símbol per excel·lència del patriotisme espanyol a través del sacrifici que els castellanencs havien sabut mostrar. Per això, quan va començar a construir-se el 1895 des d'*El Clamor* no va poder expressar-se amb més claredat el que representava en dir «y así como se levanta severa y magestuosa la estatua de don Jaime, símbolo de nuestras antiguas glorias, contribuyamos á que se alce orgulloso y altivo el Obelisco resumen de nuestras glorias modernas».¹³

Davant del passat, representat en la figura de Jaume I, s'alçava ara el present i el futur. Si Jaume I remetia a un passat propi, tot això quedava ara subsumit en el nou sentiment del nacionalisme espanyol. I, precisament, a través d'un mite local. Era una mena de relleu que permetia, però, traçar unes continuïtats en l'eix històric del liberalisme castellanenc. De les llibertats representades per la visió romàntica del rei Jaume I es passava a les jornades de juliol, assegurant-se un plus de legitimitat. Caldrà no oblidar esta estratègia ja que els republicans valencianistes tractarien de partir del mateix punt amb resultats, com veurem, distints.

Per últim, ens queda parlar de dos dels elements més característics de les celebracions: la Cavalcada i la Processó Cívica. El primer va començar a celebrar-se el 1897 i es tractava d'un dels actes més multitudinaris. Tots dos es celebraven pels carrers més centrals de la ciutat, i si bé la Cavalcada tenia un caràcter més obertament festiu, en la pràctica la càrrega política era igualment notable. Esta cavalcada actuava a manera de Pregó anunciador, i a mesura que avançà la primera dècada acostumava a anomenar-se *l'Entrà de la murta*. Hi participaven gropes i carrosses i una constant era la presència de nombroses bandes de música. Una descripció literària d'esta cavalcada la va deixar Ricardo Carreras a la seua novel·la *Doña Abulia*, que comença precisament amb la ciutat de Castelló en plenes festes de juliol. «[...] aturden los aplausos, los gritos y la algarabía del rodar de carrozas y del tañer de tantas músicas entonando a la vez distintas marchas y

12

El Regional, 7-7-1900.

13

El Clamor, 21-11-1895.

liberales himnos».¹⁴ Efectivament, el més habitual era que anaren sonant des de la Marsellesa a la marxa de Cadis. El caràcter festiu i teatral de l'acte es prestava, doncs, al fet que la politització fóra intensa.

Però, sens dubte, l'acte més important de les celebracions era la Processó Cívica, que consistia en un recorregut pels principals carrers de la ciutat que a partir del 1898, conduïa a l'Obelisc, per a acabar en la plaça de l'Ajuntament. Innegablement la processó tenia un marcat caràcter republicà. No era sols que al llarg del seu transcurs sonara contínuament l'Himne de Riego o la Marsellesa, sinó que l'abundant representació de les societats que participaven en l'acte ens dóna una idea de la seua naturalesa política, ja que hi trobem gairebé tot l'entramat associatiu de la ciutat, excepte el més directament conservador.

En definitiva, l'acte era clarament polític i susceptible de *politització* si la conjuntura ho requeria. Podem veure-ho clarament en un exemple que correspon al 1910. En esta ocasió l'anticlericalisme va servir com un dels elements més eficaços en l'articulació del discurs republicà ja que va permetre dissenyar un enemic (real o fictici) que es podia relacionar amb la reacció i el caràcter absolutista. D'esta manera era possible presentar-lo com a enemic, *estranu*, al veritable *ésser* del Castelló liberal, o siga, republicà. L'exaltació del caràcter liberal de la ciutat es va convertir en el ciment que cohesionava el patriotisme local, amb una equiparació entre anticlericalisme i republicanisme i per tant, amb el republicanisme com el veritable *ésser* de Castelló. El context era el de la *ley del candado*, sobre el tancament de comunitats religioses que Canalejas volia aprovar.

A principis de juny, els republicans van organitzar un míting en defensa de Canalejas i contra el rumor que anava a instal·lar-se un convent de frares a la capital. La *frailofobia* s'havia convertit en els anys anteriors en un dels eixos més forts de l'anticlericalisme. La convocatòria de l'acte, parla per si sola: «En cuantas ocasiones se han provocado los sentimientos liberales de esta ciudad se ha hecho saber á los provocadores que Castellón no admite sin protesta esas afrentas. [...] Nuestra ciudad siente hoy, como ayer, los mismos

amores al progreso; cuantos forman el Castellón verdaderamente liberal quieren que entre ellos convivan los que honradamente con su trabajo viven, y nadie de los que formamos en la falange de los que luchan por extirpar la holganza, esa plaga social, hemos de ver son buenos ojos que esta siente, contra toda ley, definitivamente sus reales en esta querida ciudad, cuna de aquellos valientes que supieron defenderla en el pasado siglo de las tentativas armadas de la reacción».

Al llarg de tot el mes de juny i juliol *El Clamor* va atiar l'anticlericalisme sense límits retòrics. Per això amb l'arribada de les festes l'editorial del diari parlava que s'estava vivint una «lucha encarnizada entre el pasado y el presente». Amb no poca demagògia l'òrgan dels republicans deia «No sabemos si se reproducirán las gloriosas jornadas. Si así ocurriera porque la fatalidad nos llevara a ello, no olvide el fanatismo negro lo que fué y lo que es Castellón. Es el pueblo del 7, 8 y 9 de julio».

La processó cívica del dia nou sembla que fou massiva i la crònica del periòdic republicà és ben expressiva: «Nosotros no hemos visto jamás una explosión tan grande del espíritu ciudadano á beneficio de su glorioso pasado, ni hemos presenciado nunca mayor coherencia en el ejercicio del derecho de manifestación. Parecía aquello la democracia hecha carne paseando por las calles la pureza de sus principios. [...] ¿Y los de la camarilla agrícola? Nadie ha de extrañar la abstención de aquellos honorables analfabetos de la patriótica jornada recordatoria del 7, 8 y 9 de julio del 1837».¹⁵

En conseqüència les festes de l'any 1910 van resultar les més discutides fins a la data. Els conservadors van denunciar que en el transcurs de la processó se sentien tota mena de crits (com ara «visca la dinamita»), per tal de desprestigiar el caràcter liberal de l'acte. Al llarg dels dies següents a la fi de les festes, els conservadors van iniciar una polèmica sobre el seu sentit. En resum, els seus arguments (si bé no s'estaven de remarcar «prescindiendo del hecho histórico y no entrando á discutir tampoco si éste es el de mayor importancia que la historia de Castellón registra») es concentraven

14

Cfr. Ricardo Carreras, *Doña Abulia*, Barcelona, 1904 (ed. facsímil, Castelló, 1995), p. 47.

15

El Clamor, 4-6-1910, 8 i 9-7-1910 i 12-7-1910.

en el fet que calia donar-los més projecció comercial i de fet proposaven que les organitzaren els comerciants de la ciutat. L'objectiu últim era semblar-se a la Fira de Juliol de València i despolititzar-se i oferir un programa alternatiu en què els actes lúdics desplaçaven els elements de reivindicació. Fet i fet s'acabava per proposar un canvi de dates. En el mateix sentit els integristes resumien la seua postura amb un «Son un error histórico, un error político y un error religioso [...] es un pecado irremisible el querer hacer de un hecho político un ariete contra la Religión, convirtiendo estas fiestas y sobre todo la manifestación en un alarde de impiedad, blasfemando contra todo lo más alto, santo y sagrado».¹⁶

La lluita simbòlica al voltant de les festes de juliol va assolir en 1910 un dels seus moments culminants, però no va ser, ni de bon tros, un cas aïllat. Com ja hem assenyalat, l'estructura de les festes havia quedat fixada entre els anys noranta i la primera dècada del segle xx, i de fet la major part dels seus continguts i repertoris simbòlics així com actes commemoratius va canviar poc. En els anys posteriors, els trets que més caracteritzaren les festes van ser, d'una banda una certa continuïtat, i de l'altra el recurs successiu a la politització si així ho requeria el context.¹⁷ Això és el que va passar els anys 1914 a 1916, i encara el 1918. Este darrer cas és interessant ja que es produí en un context molt complicat marcat pels efectes de la guerra mundial (de fet les festes no es van celebrar el 1917). Tot i que el programa d'actes es va veure reduït, la intensitat política, no. Sí que es cert, però, que a partir del 1919 s'assistí a un cert intent de revifar les Festes, dotant-les d'una dimensió lúdica més intensa (fins a incloure, per exemple, partits de futbol o la Batalla de Flors). D'una banda, és possible que això traspuara els intents per primar una dimensió més comercial i festiva per part de sectors al marge dels republicans, en la línia del que ja hem vist. Però també és possible que hi haja subjacent, una certa fatiga del mateix discurs republicà i la seua capacitat i voluntat mobilitzadora. És significatiu que l'any 1920, la manifestació cívica comptara amb el suport fins i tot d'alguns sectors conservadors, mentre que l'enemic passava ara a ser el socialisme. Retòricament es denunciava l'abstenció de «la Agrupación y Juventud Socialista que, llevando sus odios hasta

Manifestació a Castelló per la crisi tarongera de 1915

el último extremo [...] e influyendo, además, en otras organizaciones para que hicieran lo propio sin tener en cuenta que con ello hacen la causa de la reacción y de los mayores enemigos del proletariado».¹⁸

Tot fa suposar que el 1922 i encara el 1923 la manifestació cívica havia anat perdent, efectivament, pes, i això pot confirmar la fatiga del republicanisme local. Si és així, l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera va ser providencial. I ho va ser perquè, lògicament, les festes de Juliol van ser prohibides. D'esta manera, quan la dictadura acabe, les festes de juliol del 1931 van assolir una esplendor extraordinària (amb participació de sectors socialistes i obrers, també), tot i que ara eren vistes més com una festa de la nova República, una festa que mirava sobretot al futur. A partir d'ací, però, les festes van tornar a repetir alguns dels vells esquemes de dependència d'una politització selectiva.

16

La Provincia, dels dies 12-13 i 14-7-1910 i *La Cruz*, 9-7-1910.

17

Les dades que segueixen provenen d'un treball col·lectiu en curs de

realització i en el qual l'autor participa. Agraïsc a Ana Villar la consulta d'algunes de les dades esmentades.

18

El Clamor, 10-7-1920.

Sens dubte, este apretat recorregut mostra les contradiccions a què els republicans van acabar per menar les Festes. El patriotisme local que havien aconseguit hegemonitzar a inicis de segle, havia anat mostrant a inicis dels anys trenta una clara fatiga. En la meua opinió, això no ha de portar a limitar el seu abast. El fet que encara en l'esperançat any de 1931 les festes foren àmpliament seguides, o que ho foren l'any 1936, celebrades ja no pel republicanisme històric, sinó en el nou context del Front Popular així semblen apuntar-ho. Però el que havia entrat en crisi era la necessària lectura i identificació que els republicans feien de la seua posició amb els valors de les commemoracions. El patriotisme local d'arrel republicana, podia tindre, però, diverses lectures. Cal afegir, en fi, que malgrat el pas dels anys i els canvis successius, la dimensió identitària mai no es va modificar. Es tractava del context de la Primera Guerra Mundial com el de l'arribada de la República, l'eix localisme-espanyolisme mai no es va trencar.

Però, al davant de tot això, i des del primer moment, ja a les darreries del segle XIX, sectors conservadors de Castelló, almenys alguns d'ells, es van dedicar a «inventar», a «imaginar» Castelló d'una manera diferent. De manera simètrica al mite del Castelló liberal i republicà, ja fóra des del conservadorisme estricte, el catolicisme polític o l'integritisme, es va construir una interpretació alternativa, igualment basada, però, en una determinada idea del patriotisme local. A diferència del republicanisme, en bona mesura esta interpretació es va fer sobre un doble eix. D'una banda, i sobretot, sobre el caràcter religiós de la ciutat, de manera que certs àmbits de representació i autoidentificació religiosa (que giraven sobretot al voltant de la patrona de la ciutat, la Mare de Déu del Lledó)¹⁹ esdevenien peces centrals i generaven tot un calendari propi de celebracions i commemoracions. Així mateix, de manera simètrica amb el model republicà, l'ocupació de l'espai públic i la creació d'unes esferes pròpies de sociabilitat reforçaven esta dimensió. Però, en segon lloc, per a alguns sectors del conservadorisme local (plantejat en estreta i potser necessària relació) la construcció

del seu model de patriotisme local es basava, és a dir, es concretava en moltes manifestacions culturals, en la llengua i la cultura pròpies de la ciutat. La diferència amb el model cultural i identitari republicà era en este sentit ben palesa. Per als republicans, en el seu projecte de modernització política i cultural de la societat en general (i de la ciutat en particular), en el seu esquema de progrés, podríem dir, no cabia una altra consideració que la de la cultura en llengua castellana com a llengua *nacional* i alhora de projecció i futur. El conreu de la llengua pròpia era vist, en definitiva, com alguna mena d'arcaisme i d'obsessió retrògada. Certament, i de manera inversa, per a certs sectors del conservadorisme castellanenc, la recerca autèntica de les arrels identitàries locals passava per una concepció tradicional i «pairalista», amb un imaginari social, polític i, en definitiva, cultural, de la llengua pròpia com a expressió de l'autèntica identitat local. No podia haver-hi, doncs, més patriotisme local que el que identificava el catolicisme i les arrels culturals.

És per això que, en la construcció simbòlica alternativa al mite del Castelló republicà, i d'entre tot el món del conservadorisme local, qui va ocupar un lloc privilegiat va ser el seu vessant valencianista. Estretament relacionat amb este aspecte està la floració d'intel·lectuals lligats a la Societat Castellonenca de Cultura fundada el 1919. Noms com els de Salvador Guinot, Lluís Revest, Josep Pascual Tirado o Àngel Sánchez Gozalbo, són peces clau del valencianisme cultural castellanenc del primer terç de segle, lligats a l'esmentada institució i tots ells exponents del valencianisme conservador castellanenc. Enfront de la imatge anticlerical i amarada de progrés del Castelló republicà, s'alçava, com ha assenyalat Lluís Meseguer, el Castelló mític del *Tombatossals* de Josep Pascual Tirado, construït sobre una visió del Castelló agrari i tradicional, una visió d'un món en desaparició (si és que mai ha existit...) però on estan en vigor la cultura, la llengua i els valors del passat local.²⁰

En realitat, la capacitat de presència social i d'influència d'esta interpretació alternativa al patriotisme local

19 De totes maneres, la patrona de la ciutat era objecte d'un extens fenomen de religiositat popular que travessava fronteres polítiques. De fet, no estigué absent de denúncies d'intents d'apropiació per part dels mateixos republicans que no volien (o no volgueren per un

temps) renunciar-hi. Vegeu, per exemple, Manuel Carceller, «El Lledó dels temps liberals», *Estudis Castellonencs*, 9 (2002-2003), pp. 457-473.

20 Lluís Meseguer «Introducció» a J. Pascual Tirado, *Tombatossals*, València, 1988, pp. 9-80.

Comité directiu del gremi de Sant Isidre de Castelló, 1911. El principal impulsor fou el jesuïta castellanenc Antoni Vicent

republicà va ser probablement més limitada, atesa la desigual força d'estos sectors respecte de la força política republicana i, per tant, la seua capacitat d'influència en els imaginaris col·lectius va ser més problemàtica. Però, per exemple, no hi ha dubtes que el vessant valencianista conservador va destacar sense competència en la quantitat i qualitat de la producció cultural. La «intel·lectualitat» d'adscripció republicana difícilment pot competir en noms i qualitat de producció respecte als autors de la Societat Castellonenca.²¹ En última instància, convé no oblidar que seria sobre la base d'estos valors que tindria lloc, un cop passada la Guerra Civil del 1939, la reinvençió de l'imaginari simbòlic de Castelló amb les festes de la Magdalena com a centre. El caràcter marcadament conservador i «tradicionalista» de les noves Festes, va servir per a dibuixar una nova «ficcio fundacional» que esborrara la memòria del Castelló republicà. Una ficció que, recuperant i reinventant també el llegat del valencianisme de preguerra, dotava les noves festes i a través d'elles la identitat local d'un contingut superficialment «valencianista» però inequívocament localista i espanyolista, és a dir: franquista.

En realitat, si fem balanç dels dos grans models d'imaginació de la identitat local ens trobem que des del relat republicà es construïa una equivalència entre la identitat local i la identitat espanyola on l'espai deixat per a la presència de la identitat regional valenciana

(i subsidiàriament de les manifestacions culturals de caire valencianista) era molt reduït. En canvi, almenys per a un sector del conservadorisme local, però, la igualment indestruïble interrelació entre la identitat local i la identitat espanyola, podia basar-se sense cap dificultat en un èmfasi en la dimensió més «autòctona» i més valencianista d'este joc d'esferes concèntriques. Per això, per als valencianistes conservadors l'àmbit regional era un horitzó perfectament compatible i àdhuc desitjable.

En definitiva, la diferència entre els dos models del patriotisme local no estava en el seu *espanyolisme*, ja que per a tots dos era indubtable, sinó en el grau de *valencianisme* que podien contemplar.

Història de tres ciutats?

És al fil del que acabem d'assenyalar que val la pena destacar com al si del valencianisme castellanenc, en la seua potser incòmoda posició de frontissa, era possible encara un cert espai intermedi, un diàleg, una mena de convergència. Este espai és el que van tractar d'ocupar, d'una banda republicans valencianistes, i de l'altra valencianistes conservadors que van tractar de fer seu el llegat del mite del Castelló liberal. No es tracta de cap proposta articulada, ni menys amb traducció política explícita, però són indicis que ens ajuden a completar un complex escenari de disputes i autorepresentacions

En el certamen literari del 1892, va ser guardonat Constantí Llobart. El seu poema («Patriotisme y Llibertat»), participava de ple en la mitificació de les jornades de juliol i l'esperit liberal de la ciutat.²² Ho feia, però, de tal manera que este *esperit* poguera confluïr amb un sentiment valencianista. El poema establia, en absoluta sintonia amb la historiografia romàntica castellanenca, una continuïtat entre la lluita per la llibertat manifestada en la Conquesta, l'episodi de les Germanies i les jornades de juliol. D'esta manera, Llobart i amb ell els valencianistes republicans, encabien en els nous mites del patriotisme espanyol la trajectòria històrica peculiar dels valencians, i el

21

Sobre la pugna entre els intel·lectuals republicans, sobretot historiadors, i el grup d'intel·lectuals de la Castellonenca, cal veure Pau Viciano, *La temptació de la memòria*, València, 1995, pp. 39-64.

22

Seguim l'edició separada de Constantí Llobart, *Patriotisme y Llibertat. Romanç historich en que se celebren los fets lliberals de Castelló de la Plana*, València, 1892.

seu passat. No una altra era la posició defensada pel promotor de la participació de Llobart, Gaetà Huguet.

En este mateix sentit, anys més tard, ja en 1915, apareixia un article a manera d'editorial a la revista *Artes y Letras* on col·laboraven assiduament els valencianistes. El text es titulava «7, 8 y 9 de juliol de 1837» i per a commemorar les dates feia un ampli recorregut històric partint de la premissa que «En Castelló de la Plana, vila de l'antich Regne de València, encara glaxix l'ànima valenciana, encara viuen los patris y sants ideals de llibertat que guiaren la pensa de tots los benemérits valencians que fóren». Partint, una vegada més, de Jaume I, es feia un recorregut de la lluita per les llibertats del valencians, tot passant per la Guerra de la Unió i les Germanies naturalment (qualificades aprovatoriament de «moviment eminentment socialiste», la qual cosa fa suposar que l'autor del text devia ser algun valencianista d'esquerres). Abans d'arribar a les jornades de juliol, s'afegia un element ben interessant com eren els fets del nou de març del 1810. Aquells esdeveniments referits a la resistència contra els francesos eren vistos com a prova d'amor a la llibertat. D'esta manera, una referència al mite fundacional del nacionalisme espanyol del segle XIX com la Guerra de la Independència, apareixia inserit dins la trajectòria del patriotisme local. El resultat, remarcablement, era el de reforçar el significat patriòtic de les jornades del 1837. És de gran importància adonar-se d'este fet ja que el text es cloïa amb un «¡Oh noble y digna ciutat de Castelló! El nostre pòble es franch e no es així subjugat com lo pòble de Castella... ¡Desperta, pòble, despèrta!». ²³

Uns anys més tard, ja en 1922, tornem a trobar un exemple semblant. En esta ocasió, però, el motiu eren les festes de la Magdalena. També els republicans feren algun intent menor per reconduir el mite fundacional per excel·lència dels castellanencs, la baixada de la Muntanyeta, al corpus simbòlic del Castelló liberal. Ara seria Emili Calduch, un valencianista, però no

un republicà el qui ho intente. Deia el seu poema, «Castalia: Soberana dels Pobles de la Plana,/ proclamí, tres vegades, "Constant, noble y Lleal"/ ta histórica grandea, ab lletres d'or escrita,/ en honor de la Patria i orgull de Nostra Sanc». I afegia «¡Benhonrats aquells héroes, que't van donar sa vida/ que esta ciutat fundaren ab crits de Llibertat!/ Sobre sa tomba un "Himne", cantem baix la "Senyera" que té les quatre barres que En Jaume ab sanc pintá». ²⁴ Es pot veure, doncs, com Emili Calduch fusiona per al valencianisme els mites fundacionals castellanencs, tant la Magdalena com el mite liberal. Uns dies abans, a més, havia escrit un article sobre el 9 de març del 1910. Hi deia «[...] la protesta col·lectiva que l'ansdita [sic] jornada realigaren los nostres avis, ha d'aprofitar-nos de guia per a ocasions crítiques que s'oferisquen en tots los moments en que's ferixque nostra lloable autonomia i se nos vullgue arrebatat la joia del patriotisme, tan prehuada com la del trevall i la de la llibertat». En el més pur sentit del patriotisme romàntic espanyol, la lluita per les llibertats es vinculava a la Guerra de la Independència, però a més, esdevenia sinònim del patriotisme valencià.

Un intent semblant, i també des de sectors no vinculats al republicanisme es va donar amb Enric Ribes i Sangüesa, un valencianista, vinculat al partit liberal i més endavant a la Unió Patriòtica de Primo de Rivera. ²⁵ A diferència del seu amic i correligionari Salvador Guinot que s'havia burlat en una narració breu del 1900 de *l'Arbre de la Llibertat*, Ribes va prendre's seriosament el mite del Castelló liberal. En una data que no puc precisar, però anterior al 1924, Ribes va escriure la lletra d'un «Himno de amores a Castellón». ²⁶ El text estava escrit en castellà, però recorria i recollia tot el repertori del mite liberal. De la lluita de Jaume I contra els moros («A defender la región víctima del fanatismo»), al mite del nou de març («Si peligra el honor nacional/ lucharemos con furia y con saña/ como hicimos/ defendiendo a España/ en el puente de Villarreal») i d'ací al 1837 («Honor y Gloria Oh Ciudad fiel, constante y leal»). L'himne, que

23

Artes y Letras. Revista de Castellón. Año V (segunda época), núm. 9, 15-7-1915.

24

Libertad, 19-3-1922.

25

Sobre Enric Ribes, cal consultar l'estudi introductor de Josep M. Ripollés a Enric Ribes, *Quadres de costums castellanencs*, Castelló, 2000, pp. 13-52.

26

26. He consultat un text manuscrit titulat «Himno de amores a Castellón». Dedicado al Excelentísimo Ayuntamiento de esta ciudad, por los autores Enrique Ribes Sangüesa y Vicente Fabregat Boix, que no porta data. J. M. Ripollés indica que el text aparegué dins el volum *Horas métricas*, publicat en 1924.

estava musicat per Vicent Fabregat Boix, acabava amb la paraula *llibertat*. Cal remarcar que, per exemple, ha desaparegut la referència a les Germanies i que s'aguditzava el nacionalisme espanyol.²⁷ Amb tot, ¿era un intent tardà de reapropiar i arrabassar de les mans del republicanisme l'herència liberal?

Acabem este breu repertori d'interpretacions valencianistes *alternatives* del mite del Castelló liberal, amb l'opinió de Gaetà Huguet. Pocs anys abans de la seua mort escrigué un llarg text que sintetitzava a la perfecció el punt d'arribada de les seues reflexions. Ho feia a través d'una àmplia argumentació històrica on, amb contundència desacostumada condemnava en la història peninsular l'arribada de les dinasties d'Àustria i dels Borbons ja que «la primera fon portadora del fanatisme religiós y la segona estava caracterisada per son esperit centraliste y uniformiste», de manera que es tractava de «dos tremendes plagues qu'han costat rius de sang a esta pobra Nació, qu'ha estat alguna vegada a punt de desaparèixer», és a dir València. En efecte, per als valencians les conseqüències han estat dramàtiques, i es molt difícil alliberar-se'n «perque ab la perdua de l'autonomia perguerén les regions y molt singularment los habitants de la Nació Valenciana sa conciencia ciutadana. No d'atra manera se comprén qu'haventmos arrancat a la força Felip V l'ús oficial y dins del Regne, de la llengua, seguim cumplint aquell despòtic decret com si encara estigués vigent». Per tot això s'emprenyava Gaetà Huguet per l'ús de la bandera tricolor, ja que portava el color morat de Castella, «¿No és per ventura lo color tètric de la bandera de la Ynquisició? ¿No és acás lo color pardo de les estepes castellanés habitades per gent esclava, de civilizació passada y marcida». De res servia que s'argumentara que era la bandera dels comuners «¿Y que tenim que vore los valensians ab los comuners y ab Castella? ¿No tenim mosatros en lo mateix segle XVI quand apenes mos deiem espanyols, un moviment mes intensament democràtic en les Germanies...?». La proposta final era «¿Quina rahó hi ha més que l'absencia y mort de la nostra conciencia ciutadana, com a valencians pera prescindir de la nostra aimada Senyera de franja blava

Obelisc del Passeig Ribalta, 1910

y barres de vermell y que sempre se enlairá al crit de les nostres llibertats?».

De manera molt significativa, però, este article d'Huguet en què la fidelitat del vell federal a la nació espanyola havia començat rememorant una polèmica mantinguda anys enrere precisament sobre el contingut del mite del Castelló liberal. Va ser a propòsit d'una inscripció que s'havia de posar a l'Obelisc, i on Huguet proposava que figurara «benemèrits» en lloc d'«heroics» que és el que es va inscriure. «Nosotros be plantejarem defendre la nostra, fent vore y demostrant que la defensa dels nostres pares no havia pogut donar lloc a cap acte d'heroisme perque els sitiadors no'ls convingué extremar l'atac; bé per por de perdre molta gent, bé per la d'eixir escaldats». Per això, proposava dir benemèrits als defensors, basant-se en el fet que amb eixa paraula ho havien decretat les Corts en el seu moment. Però, «No mos valgueren cople; se va posar en aquelles làpides lo mot "heroic"; mentira històrica que ridiculisa al nostre poble tant seriós, tant pla y formal; fentlo passar per fanfarró y bufaner als ull dels forasters». La frase final val per un epitafi del mite del Castelló liberal, «Així s'educa als pobles; lo que se fa es corrompre llur caracter y crearli una cultura falsa».²⁸ Això pensava Huguet, que se n'havia fet un gra massa de tant de mite localista al bell mig d'un pur espanyolisme.

27

Resulta especialment rellevant ja que Ribes fou l'autor de l'única monografia dedicada a l'estudi d'estos esdeveniments a Castelló. El seu volum (de més de 160 planes) es titulava *Estudi crític de les Germanies en relació ab la història de Castelló*, i fou publicat a Castelló el 1921. En este text, Ribes s'apropia de la revolta i el seu sentit liberal, en un sentit netament valencianista, però políticament moderat.

28

Totes les citacions de *Libertad*, 18-3-1922. La polèmica es produí en 1909, segons informava *La Provincia*, 10-7-1909. No hem trobat més referències, i és ben significatiu que Huguet no haguera tret el tema fins al 1922. Contrastablement, per exemple, amb l'opinió que Huguet tenia el 1882, segons apareix a *Revista de Castellón*, núm. 13, 1-7-188).

Valencianisme polític a Castelló: paradoxes i límits

La signatura de les Normes Ortogràfiques del 1932 va evidenciar arreu del País Valencià que Castelló era un dels nuclis centrals (potser el més important després de València) del valencianisme. ¿Però de quin valencianisme parlem? ¿Què plantejava en termes de la identitat col·lectiva i nacional dels valencians i dels castellanencs? No podem abordar en estes pàgines un resum d'història del valencianisme polític a Castelló al llarg del primer terç del segle xx.²⁹ Val la pena, però, assenyalar alguns dels seus trets característics, i del context en què es produïren, que ens ajuden a mostrar els seus perfils i naturalesa.

La primera consideració que cal fer ha de partir necessàriament de l'hegemonia incontestable del republicanisme a la ciutat. El corrent central del republicanisme castellanenc liderat per Gasset, va ser ben poc procliu i encara hostil de vegades a l'adopció de cap postura de tipus valencianista. Malgrat este fet, però, cal esmentar algunes figures del partit, encapçalades sobretot pel republicà federal Gaetà Huguet Brea, que sí que va desenvolupar uns plantejaments manifestament valencianistes des d'almenys la darrera dècada del segle xix.³⁰ Huguet tenia un pes específic ben important dins del partit com a figura respectada, però el ben cert és que no representava cap sector numèricament rellevant.

Podem resumir la posició del corrent majoritari del republicanisme castellanenc, amb unes paraules de F. Gasset del 1909, però que caracteritzen les línies principals d'un plantejament que ja no es modificaria,

ni tan sols als anys de la Segona República: «Soy un autonomista convencido, creo que en la autonomía está la salvación de los pueblos, pero entiendo que es un grave peligro el regionalismo, porque es regresivo, porque es atávico; porque no sólo es un peligro para la idea de estado, sino también para todas las ideas modernas». Gasset estava criticant ací tant el catalanisme com el naixent valencianisme polític: «Yo deseo la autonomía en todos los órdenes de la vida, pero una cosa es la autonomía regional y otra muy distinta el regionalismo que instituye a la región en eje alrededor del cual se desenvuelve la vida del Estado». I encara més, «soy enemigo de la región pero partidario de la provincia».³¹

L'oposició frontal a les aspiracions polítiques del valencianisme, anava acompanyada a més, en l'àmbit de les reivindicacions culturals, d'una nul·la voluntat d'aproximació. Si prenem l'exemple de la postura adoptada envers la llengua pròpia ens trobem que l'ús del valencià en les activitats del partit era més aviat escàs i molt selectiu. Mai no es va emprar en les sessions de l'Ajuntament (si no era per part d'algú com Huguet), ni tampoc a altres actes del partit, si no era com a mitjà, per exemple als mitjans, per a arribar millor a un electorat majoritàriament monolingüe. Mai no hi hagué cap mesura presa per l'Ajuntament en defensa de la llengua.³² En conjunt, el que trobem és més aviat indiferència que no oberta hostilitat, almenys a les primeres dècades del segle. El valencià apareixia com un vehicle de comunicació cap als sectors populars especialment, però a l'hora de les activitats polítiques «serioses», l'única llengua concebible era el castellà. Caldria esperar a l'esclat del valencianisme polític, i a l'aparició d'un discurs fortament anticatalanista, ja en la segona dècada del segle, perquè la consideració habitualment reservada al valencià esdevinguera hostilitat.

29

Abundants informacions a Josep Ramon. Ramos Alfajarín, *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)*, Castelló, 1989. Josep L. Herráiz, Pilar Redó: *Republicanisme i valencianisme (1868-1938): La família Huguet*, Castelló, 1995. D'obligada referència és el treball d'Alfons Cucó, *El valencianisme polític, 1874-1939*, Catarroja-Barcelona, 1999; Vicent Pitarch, *L'eix castellanenc de la cultura contemporània*, Castelló, 1995.

30

A més dels treballs ja esmentats, vegeu Ferran Archilés, «Contra el "fermaler verí centralista". Gaetà Huguet i les possibilitats i límits del federalisme al País Valencià», *Afers*, 44 (2003), pp. 107-140.

31

El Clamor, 16-4-1909.

32

En este sentit, no hem pogut confirmar la informació que facilita J.

R. Ramos a propòsit d'un acord a l'Ajuntament del 1922, en defensa de la cooficialitat del valencià, i que s'hauria concretat en la retolació de certs carrers de la capital. Als llibres d'actes de l'Ajuntament ni del 1922, ni del 1923 (fins a l'inici de la dictadura) no hi ha cap referència en este sentit. Si fóra cert caldria atribuir-ho al fet que l'alcalde era el republicà J. Carbó, un dels homes del partit més compromès amb certes postures valencianistes, si més no culturals. Joan Rafael Ramos (a *op. cit.* pp. 104-105.) cita com a font d'esta informació A. Cucó (*El valencianisme polític... op. cit.* p. 169, i no 122 com diu Ramos) que s'hauria basat en el butlletí de la societat Nostra Parla probable impulsora de la mesura. El mateix Ramos ja ens adverteix, però, que la premsa local no se'n va fer ressò d'esta mesura si és que va arribar a produir-se. De nou apareix esta informació, i amb la mateixa font original (el butlletí de la Nostra Parla, núm. 12 del 1922, que afegeix que la proposta va ser presentada el 13-8-1922) a Isabel Graña Zapata, *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1929)*, Barcelona, 1995, p. 76.

En realitat, són tres els elements que, entrelaçats, expliquen la postura del republicanisme castellanenc. En primer lloc, el localisme com a opció estratègica prioritària per a la praxi política, que ocupava tot l'espai polític del republicanisme castellanenc, i on qualsevol possibilitat de competència desigual amb València o el marc valencià apareixia com a intolerable. Este localisme es bastia, a més, sobre la base del patriotisme local i el seu mite del Castelló liberal. En segon lloc, la consideració del regionalisme com a equivalent a conservadorisme, un *parti pris* que va impedir contemplar qualsevol possibilitat de desenvolupament progressista de les postures regionalistes. Va ser, a més, una de les raons més importants en l'aparició de l'anticatalanisme i, de retop, va tenir la caracterització del valencianisme naixent. De totes maneres sí que hi havia indicis d'acceptació d'una certa «identitat regional» valenciana compartida, però no considerada com a subjecte de politització. Per últim, la defensa d'un model de nacionalisme espanyol, que feia difícil l'adopció d'una possible solució a la pluralitat cultural i nacional, encara que retòricament es mostrava partidari de la descentralització política. Malgrat tot el que queda dit, cal afegir que, en la meua opinió, no hi ha cap impossibilitat «metafísica» perquè al si del magma de la cultura política del republicanisme, poguera desenvolupar-se una deriva valencianista. Això és el que va passar fins i tot al blasquisme. És veritat que l'estricta localisme i encara «provincialisme» del gassetisme feien més difícil que al cas de València (en definitiva, capital d'una «regió»), eixa opció.

A la fi, però, el gassetisme va barrar el pas a tota possibilitat d'articular una postura valencianista. Isolat dins del republicanisme castellanenc va quedar el sector que representava G. Huguet, si bé mai no va trencar amb la resta del partit. No queda clar fins a quin punt podem parlar d'un sector encapçalat per Huguet, ja que, ni tan sols va comptar amb el suport dels federals, que era el partit on ell militava. En realitat seria millor parlar d'una «sensibilitat» valencianista que podien representar alguns noms del partit (com ara C. Llinàs, E. Perales o J. Carbó) i no d'un sector o corrent organitzat. En definitiva, a Castelló, el valencianisme «polític» no va cristallitzar en un partit polític autònom fins als anys trenta. La dificultat (o la pura manca de

Fernando Gasset

Francisco González Chermá

voluntat) de competir amb el republicanisme va fer que els republicans situats en la seua estela optaren més aviat per altres formes d'actuació, sobretot, cultural, aprofitant, en tot cas, el marge de maniobra que poguera generar-se per a manifestar alguns plantejaments explícitament polítics.

Em sembla, però, molt important assenyalar que el valencianisme republicà que defensava Gaetà Huguet (la figura més important del primer valencianisme castellanenc, cal no oblidar-ho) no era de cap de les maneres, ni hauria pogut ser-ho, una proposta «antiespanyola». És més, ¿fins a quin punt o des de quan podem parlar d'un plantejament explícitament «nacionalista»? Huguet era sobretot un federal, defensor inequívoc de l'antcentralisme i un valencianista cultural. El seu era un pensament en tensió, però el pas que el podia portar més enllà no el va donar mai. Certament, i sobretot a partir de la segona dècada del segle xx, Huguet va tensionar fins al màxim, fins als límits, podríem dir el seu plantejament i les seues contradiccions implícites amb el discurs regionalista (i la seua versió del republicanisme alhora). Em sembla d'allò més encertat el testimoni que ens ha deixat Francesc Esteve quan descriu a Huguet i el seu «[...] valencianisme ensems sentimental i preocupat pels interessos del nostre País, posant-los per damunt de la política de partits. Molt probablement perquè trobaria els mateixos delers més a sovint entre la gent de dreta que en el camps republicà on ell militava, podrit com estave pel blasquisme».³³ Una de les conseqüències més directes d'este fet és fa palesa a propòsit de l'adopció d'uns plantejaments anticatalanistes, com la resta del partit republicà va

fer, però sense que això li impedira defensar postures regionalistes, cosa que el gassetisme no va fer. Ben al contrari, l'anticatalanisme d'Huguet era la base del seu valencianisme, un anticatalanisme de dobles arrels. D'una banda de tipus econòmic, per la contraposició dels interessos econòmics valencians i catalans, i que per a Huguet (prohom de la Lliga de Contribuents de Castelló) era un aspecte de màxima importància. De l'altra, les causes eren polítiques, ja que el republicà Huguet s'oposava al dretanisme de la Lliga.

Potser la manifestació més clara d'estos plantejaments es troba en l'adopció d'unes postures secessionistes respecte de la unitat de la llengua. En realitat, esta postura no era sinó el corollari lògic d'un plantejament molt profund en Huguet que el feia concebre el poble valencià com a diferent del castellà, però també del català, alhora que inequívocament espanyol. I és que la insistència de Huguet en el tema de la llengua, i en concret de l'especificitat de la llengua dels valencians, era deguda al fet que la seua era una proposta d'un evident nacionalisme lingüístic. Així, el 1902 afirmava que «[...] la pérdida de la llengua pera un poble de la seua propia nativa llengua no es cosa de poch mes ó menys, e implique y represente la perdua de sa propia fisonomia, de son propi caracter y de sa fortitut moral».³⁴ En la meua opinió és en esta importància atorgada a la llengua (i en segon lloc a una argumentació de caire historicista) on cal situar l'element més característic del pensament valencianista d'Huguet, que establia les bases del que seria el valencianisme castellanenc i en consonància, com és lògic, amb la resta del desenvolupament del valencianisme arreu del País Valencià. En la llengua i en el discurs historicista, de fet, és on residia el nucli d'un possible plantejament nacionalista més explícit.

Ja fa anys Alfons Cucó, va assenyalar que el discurs de Faustí Barbera de desembre del 1902 a Lo Rat Penat és, potser, la que podem considerar com a data de naixença del valencianisme polític. L'impacte a Castelló va ser immediat, la qual cosa no deixa de ser ben significativa ja que no va ser eixa la nota dominant, i a les planes de la revista cultural *Ayer y Hoy*, fundada en 1902

(primera tribuna en què el valencianisme castellanenc va expressar-se), S. Guinot va ressenyar, mostrant-se del tot d'acord amb les postures antijocfloralesques, la conferència de F. Barberà.³⁵ Este fet és de gran interès, ja que Salvador Guinot era (o anava a ser-ho) no només una figura destacadíssima de la cultura local, sinó que també era una figura clau de la dreta catòlica i conservadora castellanenca (tot i que no seria mai un valencianista polític). Tot plegat, va contribuir al fet que els republicans castellanencs alçaren finalment una barrera envers el valencianisme.

No és d'estranyar, per tant, que (igual que feia el blasquisme a València) els republicans castellanencs s'oposaren a l'intent d'extensió del moviment de la Solidaritat a València el 1907, tot i que Huguet sí que hi va assistir, sembla ser que com a representant del corrent federal. Però en tot cas sembla probable que en l'estela de l'Assemblea Regionalista, es produïra un revifament de l'activitat valencianista a Castelló. El fet més destacat fou la creació en 1909 de la Joventut Regionalista que comptava amb S. Guinot i G. Huguet com a dinamitzadors. Destacà en esta organització la diversitat ideològica dels seus membres que anaven des dels federals fins als catòlics i carlins. Sembla, de fet, que l'empenta inicial vingué del grup de la Joventut Catòlica Regionalista creat el 1906 al si de la societat Academia Católica.

En realitat esta col·laboració de sectors ben diversos en les primeres etapes dels moviments regionalistes no té res d'extraordinari.³⁶ Això, però, no degué fer gaire gràcia als republicans castellanencs que, si bé toleraven les actuacions d'Huguet, van bastir una ferma oposició al valencianisme, acusant-lo de conservadorisme. Segons uns records publicats molts anys després per Àngel Sánchez Gozalbo i que podem prendre com a exemple, entre 1910 i 1912 els cursos de gramàtica valenciana que donava Lluís Revest es feien per iniciativa de Gaetà Huguet al Casino d'Artesans, centre ben afí als republicans. L'assistència, a més, era socialment plural. El mateix Sánchez Gozalbo destacava com Revest estenia les seues activitats entre «el sector político-religioso del integrismo,

34

Cfr. Gaetà Huguet, «Notes valencianistes», *Ayer y Hoy*, núm. 8, 1902, pp. 129 i 130.

35

No sabem quina degué ser l'opinió de Gaetà Huguet davant els plan-

tejaments de Faustí Barberà, però a la vista dels textos que estava publicant el 1902 molt probablement s'hi hauria mostrat d'acord.

36

Així ho esmenta per al naixent catalanisme, Joan Lluís Marfany, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, 1996.

para despertar en los jóvenes la preocupación y conocimiento de su tierra y de su lengua nativa, con su palabra y su conducta ejemplar, como también al Ateneo, que aunque neutral era fronda agitada por los vientos predominantes en el Castellón de aquel entonces, foco del republicanismo anticlerical».³⁷ Acusar els valencianistes de conservadors, era només una part de la veritat. El que està clar és que la presència de S. Guinot devia ser un argument molt poderós, ja que a més d'un agitador cultural era un ferm adversari polític que havia estat enemic electoral a les eleccions a Corts del 1905 de F. Gasset, i alcalde de la capital sota govern Maura en 1907.

El 1913 es va fundar, a partir d'una escissió de la Joventut Regionalista, la societat La Nostra Terra que esdevindria la més important de les societats valencianistes aparegudes a Castelló. Esta mostrava un tarannà més aviat progressista amb Gaetà Huguet com a inspirador (en la casa del qual es va fundar) i la presència del republicà Enric Perales com a vicepresident, i sense la presència de cap element de caire obertament conservador.³⁸ El programa de la societat des del punt de vista polític era diàfan: màxim d'autonomia política per a València i cooficialitat de la llengua pròpia. Però, si bé estes eren propostes que difícilment podien ser acceptades pels republicans de Gasset, val la pena assenyalar que la fonamentació programàtica (expressada per exemple als estatuts de la societat) de cap de les maneres podia interpretar-se com a oposada als plantejaments dels republicans de la capital. Així, en els propòsits de la societat podia llegir-se «Dins de la grand nacionalitat Espanyola, volem defendre y fomentar los intereses económicos, sociales, científicos, literarios y artísticos de Castelló y de la Región Valenciana, nuestra primera Pàtria, a fí de que recuperant i engrandint lo relleu etnich que tinguén passats temps figure digna y preheminentment en lo concert de les demás Regiones germanes espanyoles tal y com pertany á la virilitat y amor al treball de la nostra raça». y serem auxiliars lleales de les societats obreres en sos esforços pera conseguir aquestes

nobles aspiracions». Tot i que els estatuts no apareixien signats per ell, sembla clara la inspiració de Gaetà Huguet en totes estes propostes. Únicament pel que feia a les propostes «per la restauració de la nostra dolça llengua valenciana» (que abraçaven, des de la creació d'una gramàtica i diccionari, a la divulgació dels clàssics, l'ensenyament als sectors populars i fins i tot l'establiment de càtedres de llengua valenciana arreu del món), es trobava una clara distància amb les propostes majoritàries del partit de Gasset.³⁹

Resulta ben significatiu que la nota de premsa que fou enviada tot just fundada la societat remarcava sobretot la «[...] noble aspiración de crecer y fomentar la cultura regional siempre dentro de la órbita trazada alrededor de la intangible idea de la unidad de la patria española».⁴⁰ Però de res no va valdre tanta precaució, la vida de la societat va ser ben curta i, pel que sembla, no va rebre cap tipus de suport per part del gassetisme. Esta societat mostrava un camí possible de valencianisme progressista, però els republicans castellanencs no estaven disposats a recórrer-lo.

En 1916 veia la llum *La Veu de la Plana*, potser l'òrgan de premsa més important de la història del valencianisme polític a Castelló. D'alguna manera era la prova més palpable del moment de floració o si més no d'una

Número 1 de la revista valencianista mensual *La Nostra Terra*, 1913

37

Cfr., Àngel Sánchez Gozalbo, «Huellas indelebles (Confidencias de un amigo de la infancia)», en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. XL, vol. IV, 1964, pp. 288-305, citacions de les pàgines 295 i 301.

38

Vid. Joan .Rafael Ramos, *op.cit.*, pp. 65-68. No coneixem dades del nombre d'afiliats, però la llista més extensa que he pogut localitzar dels seus membres, el d'una Junta Directiva formada per vint-i-tres membres, no mostra la presència de noms conservadors. Cfr. *Revista de Castellón*, núm. 27, 15-4-1913, pp. 11-12.

39

Cfr. *Reglament de la Societat Instructiva Regionalista de Castelló de la Plana La Nostra Terra*. Castelló, 1913, citacions de les pàgines 3-6. La data de constitució és el 7 de febrer del 1913, i el text està signat per Emili Calduch, Enric Daufí i Juan Muntané.

40

Esta és l'apareguda a *El Clamor*, el dia 17-2-1913, idèntica a l'apareguda el mateix dia a *Heraldo de Castellón*.

certa maduresa de les seues propostes. Una floració, no obstant això, de modesta presència pública, és clar i, en definitiva, de limitada capacitat política (el mateix Huguet no volia ni podia trencar amb el republicanisme castellanenc).

¿Què defensaven estos valencianistes a l'alçada de la segona dècada del segle xx? Sobretot una proposta política «autonomista», federalitzant o obertament federalista i de caire tarannà anticentralista. El seu discurs es basava en dos elements, sobretot la centralitat de la llengua (incloent-hi en algun cas posicions secessionistes), que, a estes alçades ja podem assegurar que s'havia convertit en una neta línia divisòria a l'hora d'assenyalar qui estava dins del valencianisme polític i qui no. En segon lloc, en un fort component historicista, on la narració del passat (amb Jaume I coma figura tutelar i Felip V com a villà, i que recollia tot el discurs de la historiografia romàntica) actuava com a fonament explicatiu de la identitat valenciana. En definitiva, la llengua (que ells anomenaven sistemàticament «valencià») esdevenia el fonament, l'essència de la «pàtria». Eixa pàtria era sens dubte la pàtria valenciana, i esta era la seua «nació» (i per tant el seu àmbit territorial privilegiat). ¿Excloïa això que Espanya *apareguera* en l'horitzó? Dificilment. No podem ara aprofundir en la qüestió, però sí cal assenyalar que els valencianistes polítics mostraven un pensament incòmode i ambivalent, sovint contradictori. Crec que el seu pensament era molt més nacionalista a l'hora de definir la identitat etnocultural valenciana que no a l'hora de fer una proposta política.⁴¹ En la meua opinió, cal tindre molt present que sovint (i a causa de la comparació amb el nou valencianisme sorgit en els anys seixanta) s'ha malinterpretat és el fet que almenys fins a la Guerra Civil, la relació del valencianisme amb la identitat regional és de tensió, però no de trencament.⁴² Això significava que el grau de confluència entre diverses interpretacions de la identitat valenciana i encara a través de la interrelació de les diverses cultures polítiques fora de tensió, de qüestionament, però no de ruptura. El valencianisme polític va nàixer des de dins i no des de fora de la identitat regional i si

bé en plantejava una lectura diferent (per exemple respecte de la centralitat i importància de la llengua pròpia com a element a reivindicar) no ho feia per a plantejar una «altra» identitat; no proposava una identitat, doncs, que no fóra valenciana i espanyola. El que discutia és quin sentit calia atorgar a esta identitat, atés que proposava «polititzar-la», però no trencava amb els marcs simbòlics ni identitaris de la identitat regional. Seria un error pretendre convertir-los en el que no eren, però també seria un error, presentar-los com a simples baules d'una cadena, encara no del tot consolidada, en espera d'una hipotètica i progressiva «maduresa» nacionalista.

Això al marge, cal assenyalar que al llarg dels primers anys que van seguir a l'esclat de l'Assemblea Regionalista, els republicans castellanencs no només es van dedicar a l'elaboració d'un projecte d'oposició al valencianisme polític. En realitat, van mostrar també alguns tímids esforços per a explorar, a la vista de l'actualitat que havia pres la qüestió regional, una certa concepció del «regionalisme», o més ben dit de la regió, que fóra acceptable. O si més no, per a incorporar alguns elements del discurs sobre la identitat regional en el seu horitzó.

Naturalment que no es va tractar de cap proposta massa elaborada, sinó d'un conjunt de pinzellades que ens donen una idea de l'horitzó màxim que estaven disposats a acceptar. L'exemple més clar va ser el suport explícit que els republicans castellanencs van donar a l'Exposició Regional del 1909. Des de les planes de la premsa republicana, i ja des de les darreries del 1908, l'interés va ser constant. Els paràgrafs que van dedicar-li el dia de la inauguració resulten ben expressius: «La exposición valenciana es la demostración de la potencialidad de una región, la más trabajadora, la más artista, la más olvidada de todas las regiones». Per primera, i pràcticament única vegada, es van poder llegir a les planes de l'òrgan republicà unes declaracions de valencianitat així de explícites: «Orgullosa se siente Valencia: puede estarlo. Orgullosos nos sentimos también nosotros por lo que de valencianos tenemos, por lo que con

41

La qual cosa no vol dir que no estiguera apareixent, sobretot a les files de la dreta, un valencianisme polític amb idees potser més definides, com el que quallaria a Unió Valencianista. Vegeu, Josep Andrés, «Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923», *Afers*, 55 (2006), pp. 511-528.

42

Ferran Archilés, «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», *Afers*, 55 (2006), pp. 481-510.

nuestro escaso valimiento al éxito contribuimos. Sepa el forastero, sepa el que de diversas naciones llega, que no solo flores y mujeres hermosas produce el suelo y el cielo valenciano, sino que su actividad produce riqueza, su genio arte y ciencia. Conózcase a Valencia, á la Valencia que va a la vanguardia de la regeneración nacional».⁴³ Tampoc no va faltar, per cert, l'entusiasta homenatge dels castellonencs a la figura de Llorente. Res d'entre tan nobles sentiments, però, es va traduir en cap proposta política, com s'evidenciaria amb tota claredat amb les propostes en favor de la Mancomunitat Valenciana que a partir de 1912 van començar a plantejar-se. No podem ocupar-nos d'analitzar estes campanyes, però si que volem destacar la ferma oposició que van mostrar els republicans castellonencs. Quan a partir del gener del 1914, i amb el president de la Diputació Provincial, el liberal Arcadi Porcar com a màxim valedor, es van produir les reunions preparatòries, la postura de F. Gasset i amb ell la del partit republicà va ser la d'una absoluta oposició «no ya [a la constitució] de la Mancomunitat Valenciana, sino ni siquiera de la levantina»,⁴⁴ segons va fer saber a la premsa de la ciutat de València. De fet, la proposta que la Diputació de València feia a la de Castelló, incloïa les províncies de Múrcia i Terol, i no era, per tant, ni tan sols un problema de caràcter «nacionalista». En el ple de l'Ajuntament encarregat de discutir la qüestió, Gasset va voler expressar «[...] sus temores de que pudieran arrojarse grandes perjuicios á Castellón en vez de conseguir los beneficios que algunos suponen puesto que al residir la capitalidad en Valencia y tener esta mayor número de diputados, necesariamente había de perder Castellón la influencia de la representación a Cortes hoy al servicio de esta ciudad como lo demuestra el instituto en construcción, los aumentos de subvención para las obras del puerto y el sinnúmero de expedientes favorablemente resueltos que suponen todos ellos tantas mejoras para esta población en sus tres tramos principales de la administración, ó sean obras públicas, Enseñanza y beneficencia».⁴⁵ És difícil resumir amb més claredat el significat del localisme i del recels contra la ciutat de València. Sembla, doncs, que Gasset havia sabut recollir molt bé certs temors de

la societat castellonencs i, una vegada més, va poder capitalitzar esta postura tant des del lloc de diputat de la capital com des de l'Ajuntament, fins al punt de poder pressionar de manera decisiva la Diputació. La de Gasset, en realitat, era l'única postura coherent sobre la base d'una doble argumentació, econòmica i política, que feia del localisme i el nacionalisme espanyol una sola i mateixa cosa, amb dos fronts diferents, i que els republicans havien vingut defensant des de feia dècades. Ni va ser una sorpresa el desenllaç a Castelló, ni a la resta del País Valencià.⁴⁶

En els anys següents, el desprestigi de les postures regionalistes i l'acusació de conservadorisme (i «catalanisme») cap al diari *La Veu de la Plana* van marcar la pauta del republicanisme castellonenc. S'acabava de perfilar així, la postura dels republicans castellonencs envers la qüestió regional, en unes posicions que ja no es modificarien en els anys de la Segona República.

Això no vol dir, però, que al fil del context polític, no tornara la qüestió «autonomista» a plantejar-se. És el que va passar fins i tot el 1923, sota el règim primoriverista quan F. Gasset (en companyia de S. Guinot i de R. Carreras) tot i estar a favor i tractar-se d'una tímida proposta de mancomunitats (clarament «antinacionalista»), remarcava que per a Castelló «sea reconocida y conservada la comarca, gobernación o provincia de Castellón y su histórica capitalidad en una posible nueva división territorial» i també «Que al agruparla en región lo sea con su personalidad y sin merma de las atribuciones que se le reconozcan como provincia». De fet, s'arribava a afirmar per tal de defensar l'existència de la província que «Ella es el primer núcleo de la región, pues por ella comenzó la reconquista». Val a dir, però, que el mateix Gaetà Huguet, potser convençut, potser possibilista o resignat, afirmava que signaria la proposta feta des de la Diputació a condició que s'acceptara incorporar que «al agruparse Castellón en región, lo sea dentro del antiguo y glorioso reino valenciano».⁴⁷ La qual cosa li fou acceptada sense escarafalls.

43

El Clamor del 22-5-1909.

44

La citació prové de el diari *Las Provincias* del 30-4-1914, i la prenem d'Alfons Cucó, *op.cit.*, p. 96.

45

Llibre d'actes municipals, sessió 29-4-1914.

46

El procés de discussió sobre la Mancomunitat ha estat tractat a A.Cucó, *op. cit.*, pp. 87-98 i a J. M. Àngel et alii, *El fracàs de la Mancomunitat al País Valencià*, València, 1985, pp. 45-52.

47

Heraldo de Castellón, 14 i 20-12-1923.

Resulta interessant, però, arribats a este punt, recapitular un poc sobre quina havia estat entretant la posició de la dreta local respecte del regionalisme polític. Com hem vist alguns sectors van optar clarament per promoure el valencianisme cultural, com va ser el cas de Salvador Guinot. Per altra banda, i fins on sabem, en algun cas (com alguns carlins) es van mostrar partidaris, en 1907, d'un moviment solidarista valencià. En canvi, quan el president liberal de la Diputació Provincial en 1914, A. Porcar es va mostrar partidari de propostes en favor d'una mancomunitat valenciana es va quedar sol. En este moment, i més enllà del significat real, efectiu que devia tindre per a Porcar la mancomunitat, cap altra força política, tampoc els conservadors li va donar suport. En canvi, el 1929 (però també l'any 1923), S. Guinot, ja sota la Dictadura de Primo de Rivera, va impulsar des de la presidència de la Diputació una certa mancomunitat de serveis. En resum, la indiferència i una escassíssima articulació política és el que caracteritza la relació dels sectors conservadors amb el valencianisme polític, tot i que em sembla indubtable que hi havia un caliu que podia haver-se activat en eixa direcció.

És en este precís context on cal situar l'aparició de la Societat Castellonenca de Cultura, fundada el 1919. Certament, hi apareixen figures com les de Gaetà Huguet o J. Carbó, republicans de llarga tradició (però també figures del liberalisme més espanyolista com Ricardo Carreras). Però és difícil minimitzar la importància que tenia el fet (i el potencial intel·lectual que representaven) que bona part del bo i millor dels seus efectius són peces clau del valencianisme cultural conservador. És el cas de Salvador Guinot, i d'autors com Lluís Revest, Josep Pascual Tirado o Àngel Sánchez Gozalbo. Tot fa suposar (si no és que alguns documents privats ens poden il·luminar sobre això) que el seu pas cap a una participació política explícita va ser una opció que majoritàriament no van contemplar. O en tot cas, d'una participació política en les files del valencianisme polític (perquè, per exemple, Josep Pascual Tirado sí que va ser candidat a les eleccions del 1931 però en les files d'una coalició dinàstica). Així, i fins on sabem, sembla que la postura d'estos valencianistes en política era prou contrària a adoptar una línia semblant

a la de la Lliga catalana i a la política de la Mancomunitat, com la seguida sota la direcció de Puig i Cadafalch i que hauria resultat ideològicament no molt llunyana.⁴⁸ Cal recordar que a partir de 1918 s'havia format el primer gran partit del valencianisme polític conservador, la Unió Valencianista, un partit afí per complet (i de fet emmarcat en la seua estratègia política fora de Catalunya) a la Lliga Regionalista cambroniana. Fins on jo sé (i malgrat que arribaren a presentar candidatura per Castelló el mateix any 1918) cap dels noms més destacats del valencianisme cultural semblava estar en la seua òrbita.

En realitat a les darreries de la Restauració, i fins a l'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera, el valencianisme polític a Castelló i el seu entorn no va estar absent, per limitada que fóra la seua capacitat efectiva de presència i actuació política.⁴⁹ Les diverses col·laboracions recollides al diari *Libertad* (fundat per un dissident del republicanisme gassetista, per cert, com era Josep Castelló Soler), els «Aplecs de Betxí» o l'actuació de Tomás i Martí en poden servir com a mostra. Però certament, eixe no era el camí del grup majoritari de la Castellonenca (sembla de fet que, per exemple, esta no va voler cedir-li el casal a Tomás i Martí per a celebrar un acte valencianista).⁵⁰ La dictadura va interrompre l'evolució del valencianisme polític, també a Castelló, però la Castellonenca va mantindre la seua continuïtat. Resulta molt més que anecdòtic que Salvador Guinot fóra nomenat alcalde de la ciutat el 1924.

Gent més jove havia començat a moure's ja abans de la dictadura, i finalment el descrèdit d'esta va portar en 1930 a un creixement del republicanisme, però també del valencianisme. De fet, aquells anys sembla haver-hi una pallola «regionalista» i fins i tot Fernando Gasset va treure-li la pols a alguns dels seus mobles autonomistes. Cal destacar, però, com a dada per a reflexionar, que, amb notables excepcions, la discontinuïtat entre el valencianisme d'abans de la dictadura i la presència d'una generació més jove és notable. Per exemple, d'entre els membres coneguts de La Nostra Terra, tot just si en trobarem algun actiu políticament a les files del valencianisme polític a la República.

48

Segons li deia Josep Pascual Tirado a mossén Alcover, en 1921, en les tertúlies de la Castellonenca es referien al president de la Mancomunitat com a «Fuig al caraçal al president de la tirànica cofradia». Cfr. Ll. Gimeno Betí, *José Pascual Tirado i l'Obra del Diccionari (1920/1930)*, Castelló, 2000, pp. 30-31.

49

Vegeu el versemblant retrat del valencianisme castellanenc a les acaballes de la Restauració, Francesc Esteve, *En la claror de l'alba... op. cit.*, pp. 88-91.

50

Així ho afirma Joan Rafael Ramos, *op. cit.*, p. 104.

En 1930 es fundava Acció Republicana de Castelló. Era un partit menut, però que aglutinava, entre d'altres, alguns sectors del valencianisme més jove i dissident del corrent principal del republicanisme castellanenc. No era, certament un partit exclusivament valencianista, però és ací van trobar cabuda els Gaetà Huguet Segarra, Francesc Esteve, els germans Peña...⁵¹ A les eleccions del 1931, van participar conjuntament amb el partit gassetista, però més aviat per raons d'oportunitat. Això no podia amagar el fet de que les divergències eren profundes. Amb una història confusa i sovint erràtica, el valencianisme polític castellanenc mostraria al llarg de tota la Segona República una notable vitalitat. Exactament el mateix que s'esdevenia a la resta del País Valencià. ¿Estem al davant *per fi* d'un valencianisme polític, d'un nacionalisme plenament madur? Potser seria necessari matisar molt la possible resposta i tractar d'evitar qualsevol temptació teleològica. En la meua opinió, la crisi de legitimitat oberta arran de la fi de la dictadura va permetre obrir una esclatxa que va convertir una certa deriva valencianista en atractiva per a alguns sectors crítics amb la monarquia però que eren, sobretot, republicans. De totes formes, encara a inicis de la República la dimensió d'eixe possible nacionalisme potser era més limitada del que seria avançada ja la República.⁵² En tot cas, seria equivocat traçar un paral·lelisme mecànic i immediat amb el nacionalisme nascut després de la Guerra Civil, i amb els seus continguts ideològics.

L'efervescència del valencianisme polític en els primers anys de la República tampoc no va ser secundat, però, pel valencianisme cultural conservador. Quan les Normes del 32 van ser signades amb la decisiva participació de la Societat Castellonenca, el perfil del valencianisme d'esta era de caire essencialment culturalista. És possible que la profunditat, la maduresa de les conviccions

nacionalistes dels valencianistes castellanencs (i de la resta del País Valencià) siga encara un tema que cal esbrinar i matisar. Però sembla raonable afirmar que per als valencianistes conservadors castellanencs ser valencianista no volia dir ser un nacionalista «alternatiu».⁵³ Ells eren el 1932 el mateix que havien estat des de feia tres dècades: espanyolistes i defensors d'un patriotisme local castellanenc molt tradicionalista. El que primava en els seus plantejaments era el caràcter conservador i confessional, i el valencianisme hi estava subordinat. En definitiva, el seu valencianisme era l'expressió cultural del seu món tradicional i tradicionalista, «arrelat» i, si podia ser, inamovible en un context d'inquietants canvis i desafiaments socials.

Signar les Normes, conrear la llengua pròpia, o l'erudició no eren sinó expressions del seu espanyolisme i del seu regionalisme, també del seu irrenunciable patriotisme local, i en cap cas les activitats «valencianistes» representaven un risc o un qüestionament.⁵⁴ També és cert que els seus «rivals» històrics, els republicans gassetistes seguien sent tan (o més) espanyolistes i localistes com trenta o quaranta anys abans, i ja havien mostrat que mai no podrien caminar cap a posicions ni tímida valencianistes. Potser li hauria correspost, de nou, al valencianisme polític forjar un espai propi i tractar de construir una identitat local diferent. Un esforç que la fi tràgica de la República va impossibilitar. Seria aleshores el moment en què les propostes del conservadorisme local (i també dels valencianistes conservadors) redefinirien sota el franquisme la identitat castellanenca, mentre s'esborrava la memòria del patriotisme local republicà. Seria ara el torn d'un localisme conservador, obsessivament catòlic, i superficialment valencianista que es plasmaria en les reinventades festes de la Magdalena. Però eixa és una altra història.

51

Manuel Martí, Isabel Calvo, «L'activitat política dels valencianistes de Castelló (1930-1931)», *Miscel·lània de textos en homenatge a les Normes de Castelló*, Castelló, 1984, pp. 147-157 i Josep Lluís Herráiz i Pilar Redó, *op. cit.*, p. 131 i ss.

52

Resulta molt interessant el comentari personal que recull Manuel Martí de Francesc Peña quan li relata que «Nosaltres érem valencianistes i teníem contactes a València i a Catalunya. Però no sabíem què era el nacionalisme. Ho vam aprendre dels catalans a Mèxic». ¿Caldria esperar a l'exili per a completar l'evolució d'estos valencianistes? Vegeu, Manuel Martí, «Apunts per a una reconsideració històrica

(i, potser, cívica) del republicanisme valencià», dins Josep Lluís Herráiz i Pilar Redó, *op. cit.*, p. 260.

53

Pot resultar interessant el contrast amb un grup com el que s'aglutinaria a València al voltant d'Acció. Vegeu, Agustí Colomer, *Temps d'acció. Acció nacionalista valenciana (1933-1936)*, València, 2007.

54

Per això no sobta el testimoni de Joan Simon que algú com Lluís Revest «Parlava sempre en castellà a tot lo món. A tot lo món». Cfr. Vicent Pitarch, *Converses amb J. Simon, E. Valor, R. Súria*, Benicarló, 2002, p. 48. El mateix Pitarch ho assenyala en el mateix sentit que jo apunte, p. 18.